

INTERNATIONAL
A E G E A N
CONFERENCES
on Social Sciences & Humanities~V
February 25-26, 2022 / Izmir, Turkey

Full Texts Book

Editors

Prof. Dr. Jean Vasile ANDREI

Dr. Mehmet Emin KALGI

ISBN: 978-625-7720-76-2

ISPEC Publishing House

INTERNATIONAL AEGEAN CONFERENCES
ON SOCIAL SCIENCES & HUMANITIES-V
Abstract 25-26, 2022 / Izmir, Turkey

FULL TEXTS BOOK

EDITORS

Prof. Dr. Jean Vasile ANDREI

Dr. Mehmet Emin KALGI

All rights of this book belong to ISPEC Publishing House

Authors are responsible both ethically and juridically

ISPEC Publications - 2022©

Issued: 10.03.2022

ISBN: 978-625-7720-76-2

CONFERENCES ID

CONFERENCES TITLE

- **INTERNATIONAL AEGEAN CONFERENCES**
  - **on Social Sciences & Humanities**

DATE AND PLACE

- February 25-26, 2022 / Izmir, Turkey

ORGANIZATION

- IKSAD- INSTITUTE OF ECONOMIC DEVELOPMENT AND SOCIAL RESEARCHES
- ATLAS INTERNATIONAL JOURNAL ON SOCIAL SCIENCES
ISSN - 2616 - 936X

HEAD OF ORGANIZING COMMITTEE

- Prof. Dr. Natalia LATIGINA

COORDINATOR

- Dr. Mehmet Emin KALGI

- Turkey (99), Azerbaijan (9), Pakistan (10), Bangladesh (1), Indian (14), Iranian (3), Romania (4), Ethiopia (3), Malaysia (2), Indonesia (6), Serbia (2), Moldova (2), Qatar (1), Nigeria (7), Benin (1), Kazakhstan (3), Sri Lanka (4), Saudi Arabia (3), Spain (1), Egypt (2), Canada (1), Greece (1), Chinese (1), Algeria (4), Republic of Congo (2), Bulgaria (1), Philippine (1), Venezuelan (1), Georgia (2), Hungarian (1), Kyrgyzstan (2), Morocco (4), Ukraine (2)

- **NUMBER of ACCEPTED PAPERS-200**
- **NUMBER of REJECTED PAPERS-67**

- **Double blinded evaluation process*

SCIENTIFIC COMMITTEE BOARD

Dr. Mehmet Emin KALGI

Çukurova Üniversitesi

Ahmad Sharif FAKHEER

Beirut University

Dr. Orhun Burak SOZEN

Gaziantep University

Dr. Ayse ERKMEN

Gaziantep University

Dr. Guray ALPAR

Turkish Army

Dr. Ökkeş KESİCİ

Burdur Mehmet Akif Ersoy University

Dr. Ludmila MEDVEDEVANYA

Russian Academy of Sciences

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA

Kyrgyz Economy University

Dr. Muhammad Shoaib Khan PATHAN

Shah Abdul Latif University

Dr. Həcər HÜSEYNOVA

ASPU

Dr. Beatrice Mofoluwaso FASOGBON

Federal Institute of Industrial Research

Dr. Aygun MEHERREMOVA

Baku State University

Dr. Gulshen MEHERREMOVA

Azerbaijan University of Languages

Dr. Ali Korkut ULUDAĞ

Atatürk University

Dr. Ömür MUNZUR

Baskent University

Dr. Nalan BÜKER

Işık University

Dr. D. Volkan KARABOĞA

Süleyman Demirel University

Dr. Faruk DÜNDAR

University of Glasgow

Dr. Fatih Volkan AYYILDIZ

Ardahan University

Dr. Tutku UNKARACALAR

Kırklareli University

Dr. Selahattin YAKUT

Yozgat Bozok University

INTERNATIONAL AEGEAN SYMPOSIUMS Social Sciences & Humanities-V

February 25-26, 2022
IZMIR, TURKEY

CONFERENCE PROGRAM

Online (with ZOOM Conference)
Meeting ID: 886 2816 5926
Passcode: 555000

Turkey (99), Azerbaijan (9), Pakistan (10), Bangladesh (1), Indian (14), Iranian (3), Romania (4), Ethiopia (3), Malaysia (2), Indonesia (6), Serbia (2), Moldova (2), Qatar (1), Nigeria (7), Benin (1), Kazakhstan (3), Sri Lanka (4), Saudi Arabia (3), Spain (1), Egypt (2), Canada (1), Greece (1), Chinese (1), Algeria (4), Republic of Congo (2), Bulgaria (1), Philippine (1), Venezuelan (1), Georgia (2), Hungarian (1), Kyrgyzstan (2), Morocco (4), Ukraine (2)

ЖАНРОВО-СТИЛИСТИЧЕСКОЕ СВОЕОБРАЗИЕ «РОМАНА-ЦИТАТЫ»

В. МЕДВИДЯ «КАСЫМ-БЕК»

GENRE-STYLISTIC ORIGINALITY OF V. MEDVID'S NOVEL-QUOTES

“KASYM-BEK”

Николай ВАСЬКИВ

Mykola VAS'KIV

Д. филол. наук, проф., Киевский университет имени Бориса Гринченко, кафедра журналистики и новых медиа, Украина

Dr. of Philology, Prof., Borys Grinchenko Kyiv University, Department of Journalism and New Media, Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-3909-1213

АННОТАЦИЯ

В 1920 году украинский писатель Вячеслав Медвидь (1951 г. р.), лауреат Национальной премии им. Т. Шевченко, опубликовал короткий роман «Касым-бек». «Предшественником» этого произведения стало эссе «Галерный каторжник и надзиратель» (1994). Сюжет эссе, призыв к историческому примирению украинцев и турков стали основой первой части романа В. Медвидя. Но в «Касым-беке» писатель значительно расширяет круг мотивов и проблем. Его персонажи переосмысливают восприятие украинцами восточной, османской, культуры, ислама, межкультурных взаимоотношений.

В. Медвидь активно использует в произведении постмодернистские приемы, о чем свидетельствует прежде всего жанровое определение – «роман-цитата». Писатель строит текст как сцепление фрагментов из Корана и толкований Корана, путевых заметок И. В. Гете, Стендаля, Г. Мелвилла, исторических исследований известных украинских ученых А. Крымского, М. Грушевского, Ю. Мыщика и др., а доминируют фрагменты из украинских дум – произведений героического эпоса. Значительная часть фрагментов используется почти без изменений, но часто В. Медвидь прибегает к стилизации, прежде всего к стилизации языка писем XVII века. Также в романе происходит постмодернистское накладывание исторических эпох и личностей, реального и предполагаемого.

Постмодернистская форма используется в «Касым-беке» для изложения неомодернистского содержания. Персонажи романа размышляют над проблемами межкультурной толерантности, заимствования из «враждебных» культур полезных

ценностей, ответственности перед грядущими поколениями, что такое настоящая свобода и т. д. Главный герой романа Якимовский в письмах к Богдану Хмельницкому излагает мысли писателя об исторических перипетиях XVII века, об их следах в настоящем, о необходимости учитывать исторический опыт в решении сегодняшних проблем.

Ключевые слова: Вячеслав Медвидь; жанр; роман-цитата; турецкая культура; ислам.

ABSTRACT

In 1920, the Ukrainian writer Vyacheslav Medvid' (born 1951), laureate of the National Prize T. Shevchenko, published a short novel *Kasim-bek*. The “predecessor” of this work was the essay *Galley convict and overseer* (1994). The plot of the essay, the call for historical reconciliation of Ukrainians and Turks became the basis of the first part of V. Medvid's novel. But in *Kasim-bek* the writer significantly expands the range of motives and problems. His characters rethink the perception of Eastern, Ottoman, culture, Islam, intercultural relations by Ukrainians.

V. Medvid' actively uses postmodernist techniques in his work, as evidenced primarily by the genre definition – “novel-quote”. The writer constructs the text as a combination of fragments from the Qur'an and interpretations of the Qur'an, travel notes by J. W. von Goethe, Stendhal, G. Melville, historical research by famous Ukrainian scientists A. Krymsky, M. Hrushevsky, Yu. Mytsyk, etc., and dominated by fragments from Ukrainian Dumas – works of heroic epic. Much of the fragments are used almost unchanged, but often V. Medvid' resorted to stylization, especially the stylization of the language of the letters of the XVII century. Also in the novel there is a postmodernist overlap of historical epochs and personalities, real and imagined.

The postmodernist form is used in *Kasim-bek* to express neomodernist content. The characters of the novel reflect on the problems of intercultural tolerance, borrowing useful values from “hostile” cultures, responsibility to future generations, what is real freedom, etc. The main character of the novel Yakymosky in his letters to Bohdan Khmel'nytsky their traces in the present, the need to take into account historical experience in solving today's problems.

Keywords: Vyacheslav Medvid'; genre; novel-quote; Turkish culture; Islam.

У 2020 році в журналі «Київ» (№ 5–6, с. 34–62) був опублікований роман Вячеслава Медведя (із серії «коротких» романів, як дає їм визначення сам автор) «Касим-бек». Задум цього твору в письменника зродився ще в далекому 1994 році, коли був написаний і опублікований есей «Галерник і наглядач». Можливо, спочатку новий твір бачився як

художній відповідник до есеїстичних роздумів. Частково так і сталося: багато думок, міркувань головного героя Марка Якимовського в листах до Богдана Хмельницького, в діалогах із Ляхом Бутурлаком корелюють із роздумами автора в есеї «Галерник і наглядч». Певним чином на тяглість, нерозривний зв'язок роману з есеєм вказує й назва твору «Касим-бек». У романі образ османського генерала опиняється у значно більшому затінку порівняно з есеєм, проте письменникові було важливо ще раз виокремити в романі ідею міжкультурної та міжетнічної толерантності, вміння піднятися над історичними упередженнями і міфами. До речі, турки стверджують, що правильне звучання-написання імені адмірала – Касим-бей, однак ім'я Касим-бек В. Медвідь запозичив із наукової розвідки фахового історика Ю. Мицика [Миц].

Сам письменник для твору дав жанрове визначення «роман-цитата». Цілком постмодерністський прийом, за яким, відверто декларуються текстові запозичення. Можна би сказати, що Вячеслав Медвідь у текст «Касим-бека» вплітає, на кшталт Дж. Джойса в «Уліссі», неміряну кількість алюзій, цитат, прямих і латентних посилань до інших текстів, подій, явищ тощо, однак письменник не хизується цим, більше того, в кінці журнальної публікації сумлінно зазначає: «Процитовано й переповіджено за українськими народними думами, науковими працями Юрія Мицика, Михайла Грушевського, Агатангела Кримського, Івана Стороженка, Сергія Полтавця, Олега Ярошинського, щоденниками Германа Мелвіла, Й.-В. Гете, Стендаля» [Кас, с. 62]. Зразу зазначимо, що, попри новаторське жанрове означення, сам прийом дослівного чи стилізованого цитування для В. Медведя не новий. Лише раніше письменник цього не декларував? хоча й не приховував.

Значні фрагменти попередніх «великих» романів «Таємне сватання», «Збирачі каміння» й особливо «Кров по соломі» є прямим чи прихованим цитуванням кодненських і некоденських персонажів або ж надзвичайно талановитою стилізацією їх мовлення, окремих розлогих актів цього мовлення. «Кров по соломі» ж усунує складається з таких «цитат» чи стилізацій. Проблемою читачів, очевидно, а не автора є той факт, що навіть високофахові читачі не зауважили, що письменник дослівно наводить у «Крові по соломі» нарис-спогад І. Франка «Моя вітцівська хата» як опис намріяного персонажем і автором власного сільського житла. Тому В. Медвідь змушений був сам «підказати» це читачам і дослідникам.

У «Касим-бекові» така підказка дається зразу – й у жанровому означенні, й у прикінцевій примітці. «Роман-цитата» не означає насправді, що письменник дослівно цитує великі фрагменти. Переважно зустрічаємо невеликі точні «запозичення», натомість письменник

виявляє себе неперевершеним стилістом-стилізатором. Роман можна розділити на дві частини, їх межу в публікації позначено графічно, за допомогою трьох зірочок (***). Першу частину є всі підстави назвати «думною», оскільки стилізація змісту і форми під народні думи, насамперед під «Думу про Самійла Кішку», домінує в ній.

Ось як В. Медвідь «умонтовує» різні тексти у цій першій частині «Касим-бека». Розпочинається твір із опису руху на кораблі з Мармурового моря через Дарданели до Метеліни (теперішніх Мітілін) на острові Лесбос. За основу цього опису береться «Щоденник мандрівки до Європи і Леванту» Германа Мелвіла. Ось як про це йдеться в американського письменника, який пропливав повз Мітіліни в кінці 1856 році: «**П'ятниця 19 декабля.** Чуть забрезжил рассвет, прошли Дарданеллы. Ливневый дождь. Прояснилось. Прошли Троянскую долину. Вдалеке гора Ида. Прошли курган Ахилла. Правили между Тенедосом и материком. Проследовали мимо гавани и города Тенедос. Полуостров, виднеющийся посреди бухты, покрыт мощными оборонительными сооружениями. Работа генуэзцев. Прошли мыс Баба с его фортом, защищающим город с вершины. Азиатский берег тянется высокими грядами желтоватых гор, маячащих вдалеке. Оказались между Мителеном и материком. Большой и красивый остров, покрытый оливковыми деревьями. Там делают вино. От пляжа до самой вершины остров покрыт зеленью, темной с бронзовым отливом, и этим Мителен резко отличается от остальных островов архипелага, желтых и иссушенных. Азия по цвету сильно напоминает своих львов, живущих в зверинцах, — ленивых и сонных. На Мителене множество красивых девушек. В средней части острова есть бухточка, наглухо запертая сушей» [4].

А ось перший абзац «Касим-бека»: «Ледь засвітало, пройшли й Дарданели, аж трохи мов злива, а знов вияснилося, й минали Троянську долину, виднілася оддалеки гора Іда, минули курган Ахіла, далі правували межі Тенедосом і материком. Проминули гавань і місто Тенедос, ще й мис Баба з його фортом, що захищав місто з вершини. Та все жовтії гори гора за горою рясніють бережечком здовж моря. Впинилися між Метеліною та материком, а острів олівами-деревами вкритий, та зеленючий, аж бронзою одливає. Кажуть, на Метеліні жінки красні, а пагорби з рясніючими селищами та хатинами приземкуватими мов битою черепицею всіяні» [Кас, с. 32]. Маємо ледь не дослівний переклад «Щоденника» Г. Мелвіла. Хіба що короткі, рубані речення-враження американського письменника поєднані у такі звичні для В. Медведя і його персонажів розлогі складні, переважно складносурядні й безсполучникові, речення, що поєднують

кілька граматичних основ як хронологічний виклад подій. Особливо це помітно в першому реченні «Касим-бека».

Уважніший розгляд переконує, що стиль В. Медведя щораз більше визирає крізь запозичений текст Мелвіла (характерні для Житомирщини, Кодні, хоч і не чужі для національної мови загалом, «аж трохи», «а знов», «оддалеки», «здовж», «зеленющий»), а крізь стиль Медведя прозирає стилістика українського фольклору («жовтії гори гора за горою» (тут і алюзія на близьке до фольклору Шевченкове «за горами гори»), «рясніють бережечком», «оливами-деревами», «жінки красні»). Письменник непомітно підводить нас до наступного абзацу, з якого починається відчутна «думна» стилізація, таким чином устанавлюючи стилістичну тяглість між обома абзацами.

Перш ніж перейдемо до «думного» тексту, зауважимо, що в невеликому першому абзаці знаходять опосередкований чи й зовсім латентне відтворення також інші фрагменти «Щоденника» Мелвіла, хоча дослівних перегуків майже немає. Ось для прикладу кілька фрагментів із твору американського письменника, які впливають на формування невеличкого, на один абзац, тексту в романі В. Медведя. **«Вторник 2 декабря (1856).** Перед каждым домиком маленький дворик. Иногда они нависают над головой, пересекают путь. Мощенные камнем. Плоские крыши, засыпанные щебнем. **Суббота 6 декабря.** Длинные гряды холмов вдоль Тессалонского берега. На противоположном берегу гора Атос (конической формы). **Понедельник 8 декабря.** Среди них выделяются женщины-турчанки. Они прошли на корму и расстелили коврики. Одна начала молиться, покачивая головой. Две негритянки с лицами, закутанными в покрывала. Скрывают свою красоту. **Среда 10 декабря.** Поднялся рано. Чудесное утро. Оказались мористее Лемноса – острова в Эгейском море. Прошли севернее – между ним и Имбросом. Около 11 часов вошли в Гелеспонт. Легкий северный ветерок. Ясно и тепло. <...> Берега слегка холмистые. Преобладающая краска – мягкая желтизна. <...> Прошли новую крепость у Дарданелл. Мыс Нагара. Мысы Сестос и Абидос. **Суббота 13 декабря.** Уличные зарисовки. Красота человеческих лиц. Безобразные женские лица редки. Примечательно, насколько эти расы превосходят нас в этом отношении. Из каждого второго окна выглядывают лица (греческие, еврейские, армянские), которые в Англии и Америке стали бы центром внимания любого бала. Жалкие домишки и грязные улочки. Приметы нищеты при отсутствии самих нищих. Из хибар выглядывают прекрасные девушки, словно лилии и розы, растущие в разбитых горшках. Выглядят робкими и застенчивыми» [Мел]. Звернення Г. Мелвіла час від часу до «красних жінок», колірні епітети, короткі й точні імпресіоністичні враження від побаченого знаходять концентроване відтворення у

тих фрагментах тексту В. Медведя, які не повторюють дослівно текст «Щоденника мандрівки до Європи і Леванту».

Ще один розлогий фрагмент «Касим-бека» є приблизно таким самим перекладом-переспівом першоджерела, як і перший абзац твору В. Медведя. Йдеться про перший лист Марка Якимовського до Богдана Хмельницького, яким починається умовна друга частина роману. Цей лист – теж стилізація під мову епістолярію XVII століття як гіпотетично можливого листування двох учасників битви під Цецорою і потім – турецьких полонянників. Із польського перекладу і доповнення твору М. Т. Марнавізіо відомо, що галерники-втікачі прибули до Кракова у травні 1628 р. [Миц, с. 109], для сюжетного вмотивування листів Марка з-за кордону до Хмельницького в «Касим-бекові» повідомляється, що Якимовський через таємні причини надовго залишився в Італії.

У цьому першому листі адресант, зокрема, розлого переповідає історію відвідання втікачами храму і печери святої Розалії біля Палермо, про що Ю. Мицик згадує зовсім коротко: «Тут повстанці прожили місяць і на честь свого спасіння заснували каплицю св. Розалії, про що свідчить кам'яна таблиця на стіні храму» [Миц, с. 108] (Мицик помилково повідомляє про заснування каплиці біля Мессіни – порту на материковій частині Італії навпроти Сицилії, отже, і навпроти Палермо). Опис околиць святилища, печери і храму є дуже точним відтворенням опису цих місць і споруд, який дав у 1787 році Й. В. Гете.

Ось як про печеру і храм святої Розалії писав німецький класик. *«Палермо, 6 апреля 1787 г.»*

Святая Розалия, покровительница Палермо, благодаря описанию ее праздника, сделанного Брайданом, прославилась на весь мир, и я думаю, что моим друзьям будет приятно узнать кое-что о том месте, где ее всего более почитают.

Монте-Пеллегринно – огромная груда скал, не столько высоких, сколько раскинувшихся вширь, – находится на северо-западной оконечности Палермского залива. Он так прекрасен, что словами не скажешь; его изображение, впрочем, далекое от совершенства, имеется в «Voyage pittoresque de la Sicile». Скалы же эти – серые, известняковые остатки далеких времен. Они совершенно нагие – ни деревца, ни кустика, только плоские их части кое-где поросли редкой травой да мхом.

В одной из тамошних пещер в начале прошлого столетия нашли останки святой и перенесли их в Палермо. Они спасли город от свирепствовавшей в нем чумы, и с этого

дня Розалия сделалась покровительницей города; в ее честь были воздвигнуты часовни и стали устраиваться блистательные празднества.

Верующие толпами потянулись на Монте-Пеллегрино, для них с огромными затратами была построена дорога, которая, подобно акведуку, покоилась на столбах и арках и шла сверху между двух утесов.

Место поклонения святой – пещера, в которой она некогда укрылась, – куда больше подобает ее смирению, нежели пышные празднества, устраиваемые в память полного отречения святой Розалии от мира. Возможно, что все христианство, которое вот уже восемнадцать столетий зиждет свою власть, свою пышность, торжественные зрелища на нищете своих основателей и ревностных приверженцев, не знает другого святого места, украшенного так простосердечно и так трогательно почитаемого, как это.

Поднявшись на вершину, пилигримы обходят крутой утес, который как бы продолжен монастырем и церковью.

Во внешнем виде церкви нет ни особой привлекательности, ни чего-то многообещающего; дверь вы открываете, многого, собственно, не ожидая, но, войдя, замираете в изумлении. Вы попадаете в предхрамие, которое тянется во всю ширину церкви, открытое в сторону главного нефа. Там, как обычно, стоят сосуды со святой водою и несколько исповедален. Неф же представляет собою открытый двор, справа замкнутый обнаженными скалами, слева являющийся продолжением предхрамья. Он вымощен каменными плитами, положенными чуть наклонно для стока воды; более или менее посередине его находится небольшой фонтан.

Сама пещера преобразована в хоры, причем сохранен и ее естественный суровый вид. Туда ведут несколько ступенек: у самого входа стоит аналой с раскрытым служебником, по обе его стороны седалища для клирошан. Свет падает в пещеру со двора и из нефа. В глубине, во мраке, точно посередине, находится главный алтарь.

Как я уже говорил, пещеру оставили без перемен, но со скал капала вода, а священное место должно было оставаться сухим. Это было достигнуто с помощью свинцовых желобов, укрепленных по краям скал и по-разному связанных между собой. Поскольку вверху они широкие, а книзу сужаются и к тому же выкрашены грязновато-зеленой краской, создается впечатление, что пещера изнутри заросла кактусами. Часть воды стекает вбок, часть назад, в большой прозрачный сосуд, откуда верующие черпают ее и пьют от всех недугов.

Так как я пристально все это рассматривал, ко мне подошел священник и спросил, не генуэзец ли я и не желаю ли заказать обедню. Я отвечал, что приехал в Палермо с

генуэзцем, который завтра, по случаю праздника, придет сюда. Один из нас всегда должен оставаться дома, поэтому сегодня пришел я, чтобы все хорошенько посмотреть. Он отвечал, что мне предоставляется полная свобода все осматривать и очистить свою душу в молитве. При этом он указал мне на алтарь слева как на святыню наибольшего значения.

Сквозь просветы массивной, отлитой из меди листвы я увидел мерцающие у алтаря лампы и опустился на колени, продолжая смотреть на их колеблющиеся огоньки. За этой оградой имелась еще решетка, сплетенная из тончайшей медной проволоки, так что все, что было за ней, казалось затынутым флером.

Прекрасную женщину увидел я в кротком свете лампад.

Она лежала, как бы в экстазе, с полузакрытыми глазами, уронив голову на правую руку, унизанную кольцами. Я не мог вдосталь на нее наглядеться. Ее одежды из позолоченной жести великолепно воспроизводили золотую ткань. Голова и руки, сделанные из белого мрамора, я не хочу говорить высоким стилем, все же были так естественны и обворожительны, что поневоле верилось, сейчас она вздохнет и пошевелится.

Маленький ангел стоит подле нее с лилией в руках, словно бы навевая на нее прохладу. Тем временем в пещеру вошли клирошане, расселись по своим стульям и запели вечернюю молитву.

Я сел на скамью насупротив алтаря и несколько минут слушал их пенье; затем снова подошел к алтарю, преклонил колена, пытаюсь получше разглядеть прекрасное изображение святой, и предался обворожительной иллюзии этого образа и места.

Пение священнослужителей смолкло в пещере, вода журчала, стекая в сосуд у алтаря, нависшие скалы внутреннего двора и одновременно нефа церкви, казалось, плотно замкнули всю сцену. Великая тишь царила в этой как бы снова вымершей пустыне, великая чистота в дикой пещере, мишура католического, и в первую очередь сицилийского, богослужения, здесь еще более близкая своей первозданной чистоте, иллюзия, которую создавал образ уснувшей прекрасной женщины, чарующая даже для опытного глаза, – словом, я едва заставил себя уйти отсюда и лишь поздней ночью вернулся в Палермо» [Гет].

А ось окремі відповідні фрагменти з роману Вячеслава Медведя. «Тож оте Монте-Палегріно то не таке собі нагромадження скель, а й не високих, але згромаджених вширшк на північному заході тої Палермської затоки, а скелі оті сірі, мов вапнякові залишки давніх часів. А ще й голі-голісінькі, ані деревця тобі, ні кущика, лиш подекуди оброслі ріденькою травичкою а мохом. А в одній з печер однашли залишки святої і

перенесли їх у Палермо, та й порятували вони од чуми, що люто запанувала там, і оттоді Розалію мають за матінку міста, а на її честь спорудили каплиці і влаштували бучні свята. <...> Зовні та церква така собі, а вчинивши двері, аж замираєш од подиву. Осьдечки втрапляєш у передхраміє, що вивиднює шлях до головного нефа, і вже там побачите посудини зі святою водою ще й кілька сповідалень. Неф не те щоб просторий двір, але й одправа замкнутий скелями, а одліва мов продовжує передхраміє, а ще й виложений кам'яними плитвами так ледь схилясто, аби вода могла ледь стікати, ще й видніє посередині невеликий фонтан, аж далі побачити можна кілька сходинок, аналой зі служебником, а обіч нього сідалища, а світло долинає в печеру із двору, ще й з нефа. <...>

Ми ж подивлялися на те все, аж це підійшов священик і запитав, чи не генуезці ми і чи не бажаємо замовити обідню <...> при цім вказавши на алтар по ліву біч як на святощ найбільшого значення. <...> Жінку ту ми побачили у мерехтливих відблисках свічників, вона лежала з приплющеними очима, склонивши голову на праву руку, на котрій на пальцях красувалися усілякі каблучки. Одяги ж її з позолоченої жерсті нагадували золотисту тканину, а голова й руки, котрі з білого мармуру, були такі, мов вона ось зворухнеться й зітхне» [Кас, с. 47–48]. Як бачимо, є чітка аналогія з першим абзацом «Касим-бека»: маємо майже дослівний переклад першоджерела, однак стилізований під мову нараторів із попередніх творів В. Медведя. Відмінність лише в тому, що в першому абзаці на цю стилізацію накладалася фольклорна стилізація, а в цьому розлогодному фрагменті на півтора сторінки на «жоднянську» стилізацію накладається стилізація епістолярного стилю XVII ст. Ця стилізація і в наведеному фрагменті, й у всіх інших листах Якимовського, що становлять більшість обсягу твору (с. 44–62), варто зазначити, була дуже вдалою. Значною мірою авторові допомогу в цьому надало сумлінне вивчення творів і документів XVII–XVIII ст., їх мови, стилістики, що знайшло яскравий вияв ще у «Крові по соломі».

Завершується цитований фрагмент у дусі 1920-х років, із вживанням популяризованого формалістами прийому оголення прийому: «Тож гадаючи, що вся ота наша пригода й так описана буде прудкими італійськими друкарями, повідомлю щонайкоротше <...>» [Кас, с. 48]. Автор прямо натякає на твір Марнавізіо, який і став основою та першопоштовхом до статті Ю. Мицика, а згодом – до есею і роману В. Медведя.

«У тому ж таки Палермо дійшли рішення щодо долі полонених турків, гадаючи, що не гідною справою буде збагачуватися людьми хоч би й басурменської віри, тож визволено було й розкуто двадцятьох двох турків, і в тому ж Палермо залишили свій корабель на

ласку Фердинанда III, відмовившись взяти з нього гроші, що вони становили тисячу п'ятсот реалів, але попросили два суденця, бригантину й тартану, та й на них доправилися до Неаполя, а взгоді й до Рима <...>» [Кас, с. 48] і т. д. Можемо також відзначити вже традиційне для В. Медведя поєднання кількох речень зі статті Ю. Мицика при переказі-відтворенні в одне розлоге речення. А в наступному абзаці майже дослівно переказує вже текст статті Юрія Мицика (який, своєю чергою, переказує брошуру-«реляцію» М. Т. Марнавізіо. Переказ Вячеслава Медведя переводить науковий стиль статті в уже звичний синтез стилю «коднянського» наратора зі стилем листів XVII ст. На наступній сторінці «коднянсько»-«якимовським» мовленням відтворюється текст А. Кримського з описом морської битви під Лепанто [Кас, с. 49], а ще на наступній сторінці стилізований лист Якимовського до Хмельницького відповідним мовленням відтворює виклад історії зміни римських пап від середини XVI ст. до 1620-х років, яку В. Медвідь запозичив із «Прогулянки Римом» Стендаля [Кас, с. 49–50] (у цьому фрагменті В. Медвідь помилково зазначає 1546 рік як рік смерті Павла IV, в миру Джан-П'єтро Караффи, який насправді помер у 1559 році).

Видається доречним згадати те, як писав Юрій Андрухович «Перверзію». «Я провів у Венеції нецілу добу, а через два роки і дев'ять місяців почав писати про неї роман (До речі, В. Медвідь ходив на пароплаві “World Renaissance” через Дарданели й Егейським морем, тобто теж побіжно споглядав той простір, який потім відтворювати в “Касим-бекові”. – М. В.) <...> У моєму розпорядженні були: надзвичайно добрий і докладний, виданий у Фалька, план міста, трохи приватних фотографій <...> і куплених у кіоску серійних поштівок. <...> я обклався кількома знайденими в бібліотеках і позиченими у друзів путівниками, польськими та російськими» [Анд, с. 77]. Потім до цього додалися описи Венеції авторства «Франческо Аполлоні і Россано Россі» [Анд, с. 79–80], а ще «на світі існує сто тисяч творів мистецтва, присвячених Венеції» [Анд, с. 77]. Щоправда, Ю. Андрухович не цитує чи близько до тексту не переказує джерела, які осягав перед написанням «Перверзії», але весь текст його роману складається зі стилізацій під різні літературні, публіцистичні та інші жанри у дусі «Улісса» Дж. Джойса, що споріднює його з В. Медведем та його «Касим-беком».

Однак повернемося до першої, «думної», частини «Касим-бека». В. Медвідь поділяв думку Ю. Мицика «про достовірність змісту билин, дум, історичних пісень слов'янських народів, в яких відбилися конкретні факти далекого минулого» [Миц, с. 109], особливо «Думи про Самійла Кішку». Тому в першій частині «Касим-бека», переповідаючи «думним» стилем реальну втечу галерників із Мітіліни до Італії, Вячеслав Медвідь

проводить персонажів роману Чорним морем до січовиків, як це було традиційним сюжетним розвитком подій у народних думах.

Як же відбувається цитування і стилізація у цій «думній» частині роману? Ввівши в канву першого абзацу окремі фольклорні вислови і прийоми, вже у другому абзаці письменник дослівно, зі щонайменшими відхиленнями, насамперед – без розбивки на верси, наводить початок української народної думи «Буря на Чорному морі»: Аж ген посеред самого моря на білому камені то ж там сидить ясен сокіл-білозірець, а й низенько голову ік каменю тому склонив, та й він жалібно квилить-проквіляє, на небо святее, ще й на море іспильненько поглядає» [Кас, с. 34]. Опис бурі, що насувається, з думи перегукується з реальною історією Марка Якимовського і Касим-бека і вмотивовує зупинку галер на Лесбосі, аби перечекати негоду. Тому наступний короткий абзац уже не «думний», а переказ статті Ю. Мицика.

Уже початок наступного абзацу – знову дослівне відтворення думи, тільки вже іншої – «Думи про Самійла Кішку»: «Три галери, трьома цвітами процвітані, мальовані, златосиніми киндяками пооббивані, гарматами арештовані, турецькою білою габою покровені <...>» [Кас, с. 34]. А далі відбувається поступове злиття тексту думи з реальною історією втечі бранців у 1627 році, яке триватиме протягом усієї першої частини роману: «<...> турецькою білою габою покровені, пристали у Широкому порту Метеліни, а четверта галера, трьома цвітами процвітана, златосиніми киндяками пооббивана, гарматами арештована, турецькою білою габою покровена, кинула якір у Вузькому порту, за третину милі од берега» [Кас, с. 34].

У творі В. Медведя повторюються традиційні мотиви дум: важке, стражденне життя галерників-каторжан, галерництво як справедлива покара за нешанобливе ставлення до співвітчизників, насамперед до батька-матері, за непослух до настанов «гетьмана запорозького», прагнення повернутися до омріяного спокійного життя вдома. Виклад тексту позначений чималою кількістю постійних епітетів, повторів («Лях Бутурлак, ключник галерський, сотник переяславський, недовірок християнський», інколи з доповненням «що був тридцять літ у неволі, двадцять штири як став по волі, потурчився, побусурманився для панства великого, для лакомства нещасного»), риторичних фігур («Господе милосердний», «ти, земле турецькая, віро бусурменська»), накопиченням однорідних присудків, односкладних узагальнено-особових речень («до ряду знову саджати, кайдани на руки, на ноги надівати, червоної таволги по два дубця брати, по шії затинати, кров християнську долу проливати») тощо.

Стилізація під наративні властивості думи призводить до того, що реалії історії Якимовського–Касим-бека теж підлягають тим особливостям. І вже Касим-бек теж згадується в тексті з постійними епітетами як невід’ємними його атрибутами: «Касим-бек, адмірал олександрійський, губернатор Даміати і Росетти, єгипетських провінцій у дельті Нілу», – і таке його атрибування у повному чи коротшому варіантах («Касим-бек, адмірал олександрійський») кілька разів повторюється в першій частині роману. Більше того, «думна» нарація органічно охоплює в «Касим-бекові» навіть запозичення з Корану, і це попри те, що в думках постійно утверджувалося неприйняття віри «бусурманської», торжество християнства над ісламом.

Касим-бек зачитує 109 суру Корану «Невіруючі», чи «Гяури». Але робить це у наративних традиціях дум, що поєднуються з традиційними наративними рисами оповідачів попередніх Медведєвих творів. Ось як звучить 109 сура Корану в одному з перекладів його смислів українською мовою: «Скажи: “О ви, невіруючі!/ Я не поклоняюся тому, чому поклоняється ви,/ а ви не поклоняєтесь тому, чому я поклоняюся!/ Я не поклоняюся так, як поклоняється ви,/ а ви не будете поклонятися так, як буду поклонятися я,/ вам – ваша віра, а мені – моя!”» [Кор, с. 601]. А от як ту саму суру перекладає-переповідає наратор роману Медведя: «О, нечестивці! Я не обожнюю те, що ви обожнюєте, і ви не побожники того, що є для мене є побожнюваним, і я не побожник того, до чого ви побожнюєтесь. У вас своя віра, у мене своя!» [Кас, с. 35]. Ніби той же самий текст, але це не лише переказ смислів Корану, а заодно й притаманна для українського фольклору нарація, і притаманне для медведівського наратора мовлення з їх «нечестивцями», неологізмами-оказіоналізмами «побожники», «побожнюване», «побожнюєтесь», що сприймаються як звичні мовні форми, не виокремлюються різко, як це найчастіше буває з оказіоналізмами.

Синтезуються не лише наративні риси, персонажі «реляції» Марнавізію й української думи, відбувається також накладання художніх просторів. Так, Касим-бек «до города Метеліни прибуває, усю ніч з дівкою Санджаківною пробуває» [Кас, с. 40], але Марко Якимовський до козаків так «промовляє»: «ви, козаки-молодці, добре, братіє, майте, од города Метеліни забігайте, турків-яничарів упень рубайте, которих живцем у Чорнеє море бросайте» [Кас, с. 40], і згадки про «Чорнеє море» кілька разів у «думній» частині повторюються, хоча «Метеліна» міститься на Лесбосі, який омивається Егейським морем, однак про якесь інше, крім Чорного моря, у тексті жодного разу не згадується.

Перебіг повстання на турецькій галері в Метеліні, діалоги Ляха Бутурлака й Марка Якимовського, пильність турків, насамперед Касим-бека, щодо належного ув’язнення

бранців, майже повністю вкладається в сюжетні перипетії та мовно-стилістичні формули «Думи про Самійла Кішку». Тому в фіналі бранці прибувають до «Тендров-острова», до «гетьмана запорозького» Семена Скалозуба, а головне – опиняються за крок до рідних поселень і батьків, родини, чий молитви були вирішальними у визволенні галерників. У «Касим-бекові» В. Медвідь створює ще одну «думу» – «Про Марка Якимовського, – яка органічно вписується в чималу низку українських народних дум.

Уже йшлося про те, Вячеслав Медвідь перейняв від Юрія Мицика тезу про велику історичну достовірність українських дум, яка синтезується з концентрованим узагальненням у них. Ю. Мицик наводить численні приклади повстань і втечі галерників разом із «кадиргами» чи то на Чорному морі в гирло Дніпра, чи то в Середземномор'ї до італійських теренів [Миц, с. 110–111]. Медведева «дума» в «Касим-бекові», з одного боку, абсолютно традиційна, з іншого боку, відтворює окремі неповторні риси повстання галерників під проводом Якимовського. Неповторність сучасної таки «думи» в романі В. Медведя постає на останніх сторінках твору, коли письменник після листів Якимовського до Хмельницького знову повертається до «думної» нарації, вкладаючи в уста оповідача роздуми, які опосередковано відтворюють історіософські міркування автора з висоти сучасних знань та переосмислення міжнаціональних взаємин і державницьких інтенцій після початку війни Росії проти України в 2014 році.

Умовна друга частина «Касим-бека» написана у вигляді листів Марка Якимовського до Богдана Хмельницького у 1628, 1648 і 1651 роках. Точнішого датування немає, крім року, але дата другого листа – це рік початку Визвольної війни, коли ще визначалися мета і завдання повстання, й листи Якимовського були ніби своєрідною «підказкою» для Хмельницького із сучасності від автора твору. Із цією метою відбувається часове зміщення в романі: Марко, який очолив повстання і втечу галерників із неволі у 1628 році, з якихось таємничих причин залишається в Італії щонайменше до 1651 року та шле козацькому гетьманові листи з напіврозвідницькою інформацією й повчальними розповідями з історії власних мандрів, османських правителів, ісламу, українсько-польських і українсько-московських взаємин.

Ще в першому листі, оповідаючи про Ляха Бутурлака і його напівбожевільні розповіді-марення, Якимовський нібито випадково переказує Бутурлакові спогади про османських султана Баязіда II Святого. Із позірно хаотичної розповіді, перестрибування з однієї події на іншу, від Баязіда до Ляха і «сеньйора Барберіні» та знову до Баязіда постає історія Лепантської морської битви та її наслідків. Попри те, що згадується назва султана «Святий», у цій нібито хаотичній розповіді жодним словом не згадується про «святе»

життя Баязіда, про його відхід від державницьких справ, упадання в науку та містичні вчення. Натомість наголошується на першій частині його правління, на першій морській перемозі над венеційцями та їх союзниками, на його енергійних заходах із освоєння відвойованих земель і обсадження їх вірними підданцями.

Більшу частину другого листа становить така сама нібито розхристана розповідь Якимовського про султана Селіма Грізного (Явуза), сина Баязіда. Оповідь про Баязіда в першому листі, про Селіма – у другому – це вже згадуване стилізоване під епістолярій XVII–XVIII ст. цитування, на цей раз «Історії Туреччини» Агатангела Кримського. На відміну від попереднього «цитування» Й. В. Гете, Стендаля, Г. Мелвіла, тут немає послідовного викладу тексту А. Кримського. Оповідач М. Якимовський перестрибує від розповіді про прихід Селіма Грізного до влади та знищення всіх можливих родичів-конкурентів, про намір винищити християн у своїй державі, про винищення десятків тисяч «невірних» шийтів, про запеклу боротьбу з Персією та перським шахом Ісмаїлом, із єгипетськими мамлюками, до розповіді про педерастію Селіма, знову про винищення шийтів, про дивну прихильність до курдів тощо, і все це як переказ хаотичних розповідей Ляха Бутурлака.

Складається враження, що химерні розповіді про Селіма є не більше ніж відтворенням «збожеволоеності» Ляха, як її називає сам Вячеслав Медвідь. Попри всю, однак, химерність і хаотичність розповіді про османських султанів, поступово все більше прозирає єдина нитка наративу: у другому листі лише побіжно згадується Баязід, якого, на той момент уже слабовольного правителя, син усунув від влади і потім отруїв, натомість розписується його потужність і державницька наполегливість у першому листі; попри свавільність і жорстокість Селіма, постійно наголошується його енергійність того-таки державника, заховання за несподіваними, навіть екстравагантними задумами й учинками далекоглядних планів правителя.

Виструнчує й об'єднує розповіді підсумок, що формулює Якимовський як настанова Хмельницькому на основі турецького державницького досвіду: «й що ж нам каже та історія завоювань і пограбувань, а не що інакше, а як нашій милій Україні усе змагатися з рештками усіляких завоювань, бо що-но якась імперія здолає іншу імперію, то тріски посипляться і на нас, й так нам змагатися од віка й до віка <...>» [Кас, с. 54]. У третьому листі, написаному в 1651 році, після поразки під Берестечком і білоцерківськими сумнівами Хмельницького, цю думку буде продовжено та доповнено: українці занадто часто у вирішальні моменти впадають у сумніви, в гуманістичні роздуми замість рішуче доводити справу до завершення, виконувати призначене історією й долею, незважаючи

на ймовірні жертви власної та чужої людності, на потенційну можливість жити в мирі та злагоді з войовничими сусідами.

«<...> там, де рокується цілковита перемога, враз украдається сумнів, і вся наша українська імперія повивається передчуттям ще якоїсь навали <...> ми, у спромозі перемогти всенський світ, не знайшли порозуміння межі вірою і мечем, межі помстою і милосердям, а вже як судилося стати за крок до цілковитою перемоги, ми впадали у сумнівання й дошукувалися йнакших володарів, що вони котрі, пообіцявши свободи і вольності, ще більш поневолювали ці беззахисні землі... .. та не той час і не та година, аби у зневір'я западати, бо ж і нам велено розійтися у всі сторони, об долі українській оповіщати, набувати йнакших знань і дочікуватися слушної днини...» [Кас, с. 57, 61]. Можна припустити, що тут є приховане цитування й останніх версів «Берестечка» Ліни Костенко: «Не допускай такої мислі,/ що Бог покаже нам неласку./ Життя людського строки стислі./ Немає часу на поразку» [Кост, с. 157]. Для перемоги треба зреалізувати своє історичне призначення, і як це зробити, «підказують» образи Касим-бека й Ляха Бутурлака.

Турецький контекст дуже важливий для змісту «короткого» роману В. Медведя. Якщо в «Галернику й наглядачу» Касим-бек залишається на мітілінському березі й надалі до нього оповідь не повертається, хіба що в гіпотетичних розмірковуваннях про ймовірну зустріч турецького адмірала з ватажком галерників-утікачів, то в романі цей персонаж бере активну участь у подальших подіях. Образ Касим-бека з певного моменту стає двійником образу Ляха Бутурлака, коли йдеться про вже згадувану збожеволеність. Лях не переповідає давні події як давні, а робить себе сучасником султана Баязіда, битви при Лепанто майже півторастилітньої давнини, переконливо виголошує вагомі й сумнівні власні тези, так само відтворює беззаперечну переконаність у власних словах і вчинках Баязіда.

Про Касим-бека повідомляється, що є звістки про його проповідництво «юрбам базаровим», насамперед про розповіді про зустріч арабів – сучасників Пророка Мухамада – з візантійським імператором. Маємо вибагливу наративну своєрідність у цьому текстовому сегменті роману, яка є стилізованим цитуванням через кілька «голосів» праці Абдурахмана бін Абдулькарім Аш-Шиха – біографії Пророка та історії становлення ісламу [Абд]. Так ось: «голос» автора «голосом» листа Марка Якимовського переказує проповіді-марення «голосу» Касим-бека, який переповідає історію ісламу з «голосу» Аш-Шиха. У цих розповідях-проповідях колишній турецький адмірал XVII століття називає себе свідком і учасником подій тисячолітньої давнини, ще за життя

Мухамада, коли родич Пророка і тоді вороже настановлений до Нього Абу-Суф'ян давав свідчення візантійському імператору Іраклію. А з часом Касим-бек «звістує» взагалі неправдоподібні речі, що це не Абу-Суф'ян, а він особисто ледь не навернув до ісламу Іраклія.

Здавалось би, вигадування, брехливість Ляха Бутурлака й Касим-бека – очевидні. Але «наслухоачі Касим-бекових оповідок схвально гомоніли, визнаючи за ним і родацтво із Мухаммадом, і його послання перед імператором Іраклієм, і його правдиві свідчення, та ще й більшою вірою переймалися, як це Касим-бек урочистим голосом переповів Послання Мухаммадове» [Кас, с. 55]. У чому ж причина, що вірять слухачі неймовірній присутності в далеких часах на століття тому Ляха Бутурлака й Касим-бека «й пробачають» їм, коли кожен із них «котре слово перепоставить» [Кас, с. 56]? На це дається ледь не пряма відповідь у романі.

Головне – це сенс, сутність того, про що розповідаєш зі щирою вірою у сказане, бо «зміст того послання не змінювався, бо гріх не в тім, а в тім, коли тлумачі піддають сумніву і те послання, а й те, чи був насправді Посланець» [Кас., с. 56]. Через таку щирі проповідь, із використанням неймовірного зміщення часових континуумів і учасників епохальних подій, розкривається справдешнє покликання Касим-бека (значно меншою мірою – Ляха Бутурлака) як проповідника й духовного провідника, яке значно важливіше й вище за можливість знову повернутися на службу «якимось» адміралом: «всі наслухоачі й спозираючі Касим-бекові шанувальники бажали мати його за проповідника, а не якогось там войовника-адмірала на морських обширах імперії, і навіть пошепки межі собою допевняли, а чи не він, той Касим-бек, є новим посланцем Аллаха, і чи не він обдарує їх новою надією на живоття інакше <...>» [Кас, с. 56]. Отже, щира переконаність у проповідництві робить навіть хибний контент проповіді правдивим і переконливим, таким, що «оволодіває масами», веде їх за собою.

Побіжно можна зауважити, що таке переміщення у часі, нарація «голосами» інших людей у тих часопросторах, у яких оповідач ніколи не був, становить сутність художньої літератури, й письменникові «вірять» настільки, він є настільки переконливим, наскільки повно й аргументовано відтворив-створив ті часопростори, уже власні, наскільки переконливими є смисли, що він їх створив. Конкретним яскравим прикладом цього є і «роман-цитата» В. Медведя «Касим-бек», у якому важливо не те, наскільки точно автор передав у «цитатах» тексти оригіналів, наскільки автор у «цитатах» «котре слово перепоставить», стилізує оригінали. Важливим є збереження внутрішнього змісту оригіналів і «послання», яке створилося в результаті поєднання «цитат».

А послання в «Касим-бекові» й у світовій історії створюють, як переконає роман, ті, кого В. Медвідь називає «збожеволілими», «тих причинуватих і блаженних», аналогами яких можуть бути «геніальні божевільні» світової літератури давніх і близьких часів. У романі в другому листі Марко Якимовський узагальнює цю думку про «збожеволеність» як невід’ємну потребу проповіді будь-якого великого нарративу, його життєздатності та життєствердності: «божевілля стає за таку собі визнаку цього часу, й не так те що зовстрінеться десь на базарі причинуватий, але й імперії будуються на засадах божевілля й переінакшення знань і подієвищ, і вже той час, коли світ можна поділяти на які завгодно володіння, бо комусь кортить підбити світ під свою руку і віру» [Кас, с. 55–56]. Щоби «підбити під свою руку», треба, отже, передусім «підбити під свою віру».

Саме такий сенс послання Богданові Хмельницькому в другому листі від 1648 року. Замість сумніву вождь чи проповідник повинен «збожеволіло» проінятися своїми ідеями, навіть якщо вони хибні, так само «збожеволіло» проповідувати їх, ведучи новонавернених «вірян» за собою. Така максимальна перейнятість власними чи запозиченими ідеями й інтенціями не дозволить зупинитися на половині дороги, змусить звершити задум до повної реалізації. Очевидно, таку перейнятість людини й етносу М. Гумільов називав пасіонарністю. Визначаючи, в чому полягає пасіонарність українства, Марко Якимовський «підказує» її Богдану Хмельницькому як провідникові української нації. Якимовському, а заодно не стільки Хмельницькому, як сучасному читачеві, «підказує» її автор, конденсуючи на основі першоджерел, які він цитує в романі «Касим-бек».

1. Абдурахман бін Абдулькарім Аш-Шиха. Мухаммад – Посланець Аллаха. Б.м. : Б. в., б. д. 82 с.

2. Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст: Довільний посібник з геополітики та космополітики. Київ : Meridian Czernowitz, Майстер книг, 201. 480 с.

3. Гете И. В. Итальянское путешествие // Гете И. В. Собрание сочинений в десяти томах. Том девятый: Воспоминания и встречи. Москва : Художественная литература, 1980. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://loveread.ec/read_book.php?id=87064&p=38

4. Коран: Переклад смислів українською мовою / Переклад з арабської Михайла Якубовича. Київ : ДУМУ «УММА», 2017. 608 с.

5. Костенко Л. Берестечко : історичний роман. Київ : Український письменник, 1999. 157 с.

6. Кримський А. Ю. Історія Туреччини: звідки почалася Османська держава, як вона зростала й розвивалася і як досягла апогею своєї слави й могутності. Київ; Львів : Олір, 1996. 287 с.

7. Медвідь В. Касим-бек // Київ. 2020. № 5–6. С. 34–62.

8. Мелвилл Г. Дневник путешествия в Европу и Левант. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.litmir.me/br/?b=19573&p=1>

9. Мицик Ю. Повстання слов'янських невільників-веслярів на турецьких галерах у XVII ст. // Україна і Польща в період феодалізму. Київ : Наукова думка, 1991. С. 105–111.

10. Полтавець С. В. Українська політична думка середини XVIII століття. Київ : Світогляд, 2009. 170 с.

11. Стендаль Ф. Прогулки по Риму // Стендаль Ф. Собрание сочинений в 15 т. Т. 10. Москва : Правда, 1959. 671 с.

12. Стороженко І. С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу середини XVII ст. Книга перша: Воєнні дії 1648–1652 рр. : наукове видання. Дніпропетровськ : Видавництво ДДУ, 1996. 320 с.

13. Стороженко І. С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу середини XVII ст. Книга друга: Генезис, еволюція та реформування організаційної структури Січі : наукове видання. Дніпродзержинськ : Видавничий дім «Андрій», 2007. 418 с.

14. Ярошинський О. Б. Волинь у роки Української національної революції середини XVII ст. Київ : Видавничий дім «Стилос», 2005. 460 с.